

Véleményem szerint le kellene tenni az asztalra olyan lélegzetű, szemléletű műveket, mint amilyeneket az akadémikusok számával mérve legnagyobb társtudományunk, a történelem letett, s akkor itthon, s külföldön is változna a geográfiánk megítélése. Ez lehetne a válasz a cikkben igen részletesen bemutatott Alföld-problematikára is, s csak ez! Ez jelentene megoldást az „udvari tanácsosi” szerepkört illetően is. Tanácsosnak lenni lehet jó, s rossz egyaránt, de ha olyan kérdéseket igyekszik felvetni (felvetetni) a tanácsos, amelyek a közösen meghatározott szintézis felé keresik a válaszokat, akkor ez nem rossz. Nyilván ez a szerepkör is másképp esne, ha többen volnánk. Ha sok jó értelemben vett tanácsos dolgozna a földrajztudományban. Miért nincs egyetemünkön és főiskoláinkon kétszer-háromszor több fiatal oktató-kutató gyakorlónok, mint idősebb. Szakmánk tudományos piramisának csak csúcsa van, utánpótlása nincs. De ennek saját eszmerendszere sincs. Mert tényleg lehet geográfusként egyetemet végezni úgy, hogy Mendöl Tibor nagyívű szintéziséből legalább szemelvényeket olvasna egy hallgató. De modern szemléletű, a tárgyat igazán vonzóvá tevő egységes egyetemi tankönyvek sincsenek. Igaza van Beluszky Pálnak, „olyan geográfia” ma nincs, mert lemondott arról az eszmerendszerről, újat pedig nem hozott helyette.

Miután személyesen is említett a magánjelentésében Beluszky Pál, végül hadd emlékeztessen arra a helyre én is. A Kubai Tudományos Akadémia Földrajzi Intézetében 100-nál több főállású geográfus dolgozik (az persze már más kérdés, hogy min). A Havannai Egyetemen 35–40 évnél fiatalabb, többségében minősített tettere kész geográfus tanár, kollega irányítja, vezeti az egyszakos földrajzos képzést: a kétéves általános alapvetést, majd a földrajznak legalább 15 ágát 4-5 hallgatóval műhelymunkában. Gondolatmenetükben, metodikájukban a legmodernebb nyugati és keleti módszereket igyekeznek ötvözni.

A mérlegkészítést — műveket, irányzatokat, kezdeményezéseket együttvéve tényleg el kellene tehát végezni. A legnehezebb lesz a helyzet az „udvari tanácsosság” ügyében. De Cholnoky Jenő azt mondta: „a matematika a tudományok királya, a földrajz pedig a királynője”. Legyünk tehát a királynő udvari tanácsosai, inkább...

CSÉFALVAY ZOLTÁN:

A SZOCIÁLGEOGRÁFIA TÁRSADALOMRAJZA

I.

A hagyományos geográfia¹ már több évtizede halott. A térbeli tájékozódás igényéből az antikvitásban tudománnyá szerveződött geográfia a II. világháború óta története legnagyobb válságát, és egyben folytonos megújulási kísérleteit éli. Ez a tudomány mindig akkor virágzott, amikor valamely hatalomkoncentráció, vagy annak csu-

pán illúziója megkívánta a világ, a meghódítottak és a meghódítandók viszonyainak pontos ismeretét. Az újkor és a legújabb kor e téren csupán annyi változást hozott, hogy a hadvezéreknek való tudomány a gazdasági hatalom segédtudományává vált; a szárazföldek, a tengerek és a népek leírását a nyersanyaglelőhelyek és az ipari telephelyek számbavétele váltotta fel.

Ez a két évezredes képlet a II. világháború után (és részben már a két világháború között is) alapjaiban megbomlott. Egyrészt a hatalomkoncentrációk — önálló tudománnyá emelve a statisztikát — saját szakapparátusokat hoztak létre, amelyek a geográfiánál jóval hatékonyabban és szervezettebben szállították a szükséges információkat. Másrészt 1945 után, minden eddiginél erősebben, újra felvetődött a gazdasági-társadalmi fejlődés *tudatos* irányításának szükségessége.

Ezek a változások egyfelől leértékelték a hagyományos geográfiai törekvések jelentőségét, másfelől viszont új igényeket támasztottak a tudománnyal szemben. Nevezetesen azt, hogy a geográfia a gazdasági-társadalmi folyamatok *tervezéséhez*, a társadalom térbeli működésének *irányításához* nyújtson ismereteket. Ez az új kihívás gyökeres szemléletváltást hozott a geográfiában, a térbeli jelenségek leírásának helyébe az oknyomozó diagnózis terápia gondolatmenet lépett. A gazdasági-társadalmi tervezésben való részvételhez a geográfiának *leíró tudományból magyarázó tudománnyá* kellett válnia.

Egy ilyen típusú geográfia a II. világháború után azonban csakis az *állami tervezéshez kapcsolódva* jöhetett létre. Nyugat-Európában és részben Észak-Amerikában a jóléti állam kiépülése, az állami beavatkozás felerősödése az állam és a társadalom érdekeinek időleges egybeeséséhez, határaik átmeneti elmosódásához vezetett. Kelet-Európában pedig azzal tűnt el egy időre az állam és a társadalom közötti határvonal, hogy az állam jószerivel margón kívülre helyezte a civil társadalmat. E változások a geográfia szempontjából azzal a következménnyel jártak, hogy a földrajz ebben az időszakban az állami tervezés segédeszköze lett.

A tudományon kívül eső folyamatok önmagukban még nem lettek volna elegendők egy ilyen szerepvállaláshoz, ehhez a matematikai-statisztikai adatfeldolgozás módszereinek és eszközeinek rohamos fejlődésére is szükség volt. *A két jelenség — az állam és a társadalom közötti határvonal időleges megszűnésének és a statisztikai eljárások fejlődésének — szerencsés egybeesése vezetett végül az ötvenes években a geográfia „kvantitatív forradalmához”.*

Az állami tervezés alapvetően két kérdésre várt feleletet a geográfiától. Egyrészt arra volt kíváncsi, hogy milyen a tervezésbe vont gazdasági és társadalmi struktúrák térbeli szerkezete, másrészt arra, hogy milyen szabályszerűségek szerint változnak meg ezek a térszerkezetek. A geográfia nyelvére lefordítva e kívánalmak azt jelentették, hogy a tudomány célja a térbeli elemek *területi elrendeződésének* vizsgálata, és a térbeli elemek közötti *funkcionális kapcsolatok* feltárása lett. Olyan geográfia jött így létre, amely a matematikai-statisztikai módszerek kiterjedt alkalmazásával a területi szerveződések *modellszerű* leírása, valamint sajátos *tér- és gazdasági törvények* segítségével a modellek változásának értelmezésére vállalkozott (HAGGETT, P. 1965, CHORLEY, R. J.—HAGGETT, P. 1967, BARTELS, D. 1969, GIESE, E. 1980.)

A hetvenes évek társadalmi-politikai változásai azonban jelentős arányeltolódást hoztak az állam és a társadalom korábbi viszonyában. Ekkor az „erős központi

bürokráciák kiépülésével, illetve a bürokratikus formák világszerte tapasztalható előretörésével újra nyilvánvalóvá vált az államhatalom és a civil társadalom kettészakadása, és sokfelé megindult a civil társadalom önvédelmi harcának kibontakozása, lassú vagy gyors, rejtett vagy nyílt öntudatosodása, önvédelmi mozgalma, szabadságharca'' (HANKISS E. 1986, pp. 263–264). Nyugat-Európában – az 1968-as előzmények és egy évtizednyi lappangás után – ma újra mutatkoznak az állami gondoskodásból való kiábrándulás jelei, és egyre gyakrabban tűnnek fel a társadalom önszerveződésének formái. Napjainkban olyan új jelszavak jelennek meg Nyugat-Európában mint „az állam önkorlátozása, a társadalom önszervező képességének tolerálása, az önkéntes kezdeményezések – legyen az piaci vállalkozás vagy kommunális szolidaritás – támogatása'' (PAPP ZS. 1987, p. 4). Kelet-Európában pedig előbb lassan, majd később egyre jobban felgyorsulva megszűnik a civil társadalom állami alávetettsége.

Az állam és a társadalom viszonyában bekövetkezett fordulat nem hagyta érintetlenül a geográfiát sem. A változás lényege, hogy a geográfia a gazdasági és a társadalmi tervezést már *nem az államhoz kötötte, hanem az állam és a társadalom között kiépítendő partneri kapcsolat keretében tartja megvalósíthatónak*. A központi tervezés céljaival, eszközeivel és végeredményeivel szemben fokozódó társadalmi elégedetlenség, valamint a tervező közigazgatás – demokratikus kontrolljának hiányából fakadó – funkcionális zavarai az állam számára is világossá tették, hogy az érintettek bevonása nélkül nem lehet hatékonyan tervezni (KNIGGE, R. 1972, SCHÄFFERS, B. 1974).

Az állam és a társadalom közötti partneri viszonyra alapozódó tervezés új kérdések elé állította a geográfiát. Ebben az esetben ugyanis már *nem a térszerkezet milyensége, hanem a térszerkezet feltételei között cselekvő ember* az igazán lényeges. *Nem a térszerkezet jellegének változása* a valóban fontos vizsgálati tárgy, *hanem az a folyamat, ahogyan az ember megváltoztatja a térszerkezetet*. A térről az emberre, a geometriából a pszichológiára helyeződött át a hangsúly. *A geográfia célja itt már az, hogy magyarázatot adjon az ember térbeli viselkedésére*. Ez pedig már nehezen kutatható matematikai-statisztikai módszerekkel, az élet „puha” tényei nem a mennyiségre, hanem a minőségre koncentráló vizsgálati apparátussal ragadhatók csak meg. Mindezek a szemléleti változások a hetvenes években a geográfia nagy megújulásához, ún. „*kvalitatív forradalomhoz*” vezettek (WIESSNER, R. 1978, BECK, G. 1981, DUNCAN, S. S. 1981, WIRTH, E. 1981).

A tudományon kívül eső folyamatok mellett természetesen ebben a változásban is jelentős szerepe volt a geográfia belső módszertani fejlődésének. Az új irányzat képviselői mindenekelőtt a „kvantitatív geográfiában” használt tértörvényeket és térmodelleket vetették bírálat alá. A „kvantitatív geográfia” hívei egy adott térbeli struktúra különböző időpontban lévő, eltérő állapotai közötti viszonyt ok-okozati kapcsolatként értelmezik, és ezt a fajta kauzalitást tekintik tértörvénynek. A térszerkezetek változását azonban – hangsúlyozzák joggal a bíráló megjegyzések – gazdasági, társadalmi, politikai okok magyarázzák és nem a térszerkezetek saját mozgástörvényei. Ezen az alapvető hibaforráson még az sem segít, ha a térmodellek értelmezéséhez tértörvények helyett gazdasági törvényeket hívnak segítségül. A gazdasági törvényekkel, főként gazdaságossági megfontolásokkal magyarázó térmodellek ugyanis csak akkor igazak, ha a térszerkezetben tevékenykedő résztvevők minden esetben a gazdasági racionalitás jegyé-

ben cselekszenek. A résztvevők magatartásának normatív felfogásából eredő problémák már a „kvantitatív geográfia” modelljeinek őstípusainál is felbukkannak: J. H. von THUNEN teóriája csak akkor életképes, ha a vállalkozók mindig profitmaximumra törek-szenek; W. CHRISTALLER rendszere pedig csak akkor működik, ha az egyén állandóan racionálisan dönt, azaz mindig csak a legközelebbi központi helyet keresi fel.

Ebből az alapvető kritikái észrevételből – és más ugyancsak jogosult, de kevésbé fontos ellenvetésből – a „kvalitatív geográfia” hívei azt a következtetést vonják le, hogy a térszerkezet jellegének és változásának okait *nem önmagában a térben, hanem az emberben kell keresni*. Ugy vélik, a térszerkezetek nem *kauzális*, hanem *teleologikus* összefüggések szerint működnek. Ezért ahhoz, hogy valamely térszerkezet át-alakításához helyes döntéseket hozzunk, elsősorban *a térben cselekvő ember magatartását kell megismerni*.

A szociálgeográfia, mint önálló geográfiai tudományág – századelőre visszanyúló előzményei, és országoként eltérő típusa ellenére –, ennek a gyökeres átalakulási folyamatnak, a „kvantitatív forradalmat” felváltó „kvalitatív forradalomnak” egyik, sajátos szempontrendszerű terméke. A szociálgeográfianak a „kvantitatív” és a „kvalitatív” geográfiából megkülönböztető szempontja az, hogy „az ember és környezete viszonyrendszerét az embercsoportok tevékenységének szemszögéből vizsgálja” (CSÉFALVAY Z. 1986, p. 146). Amíg a „kvantitatív geográfia” áramlatai a tér, addig a „kvalitatív geográfia” irányzatai az ember felől közelítenek ehhez a viszonyhoz. A *szociálgeográfia* mássága abban áll, hogy *úgy építi magába a „kvalitatív geográfia” irányzatainak egyes elemeit, hogy minden esetben embercsoportokat keres a jelenségek hátterében*.

A szociálgeográfia – története során – első konzisztens fogalmi struktúráját a „*müncheni iskola*” teremtette meg a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején (SCHAFFER, F. 1968, RUPPERT, K.–SCHAFFER, F. 1969, 1974, MAIER, J. et al 1977, 1978).² Ez az iskola – magatartásföldrajzi törekvései ellenére is – még erősen kötődik a „kvantitatív geográfia” szemléleti alapjaihoz. Képviselői a *szociálgeográfiát „társadalmak és embercsoportok alapfunkcióinak térbeli szerveződésformáival és térformáló folyamataival foglalkozó tudománynak”* (SCHAFFER, F. 1968, p. 205) tekintik, azaz hasonlóan a „kvantitatív geográfiához” a *térbeli elrendeződés* kutatását tartják a tudomány fő céljának. A „kvantitatív geográfiával” szembeni különbség csupán annyi, hogy a térbeli elemek helyett, a társadalmi alapfunkciók területi elhelyezkedését vizsgálják.

A szociálgeográfia „*müncheni koncepciója*” öt alappillérré épül. A társadalmi folyamatok és a társadalmi struktúra térbeli „*leképeződésének*” értelmezésére alkotott két alappillér (az indikátorkutatás és a társadalmi térszerkezet fogalma) még a „kvantitatív geográfia” kérdésfeltevéséhez kapcsolja ezt az irányzatot. Az ember térbeli magatartásának értelmezésére szolgáló további három alappillér (a társadalmi alapfunkciók rendszere, a térreleváns szociálgeográfiai csoport fogalma, a szociálgeográfiai tér fogalma) viszont már a „kvalitatív geográfiához” köti a „*müncheni iskolát*”. Így a *szociálgeográfia „müncheni koncepciója” egy átmeneti pozíciót foglal el a geográfia II. világháború óta kifejlődött nagy áramlatai között*.

Sok más probléma mellett (LENG, G. 1973, BIRKENHAUER, J. 1974, WIRTH, E. 1977, THOMALE, E. 1978) a „*müncheni koncepció*” sajátos korlátozott-

sága, hogy „az ember térbeli tevékenységének csupán egyoldalú, monokauzális megközelítést teszi lehetővé. Egyoldalú a „müncheni koncepció” szemlélete, mert az ember térbeli tevékenységét szűken, a külvilág jelenségeire adott válaszként, reakcióként értelmezi. De egyoldalú azért is, mert — a térbeli tevékenységeket csak cselekvésnek tekintve — lemond a cselekvéshez vezető folyamat vizsgálatáról” (CSÉFALVAY Z. 1986. p. 149).

E szemléleti egyoldalúság meghaladására a szociálgeográfia a „kvalitatív geográfia” irányzatainak integrálásával tesz kísérletet. Ezek a törekvések azonban — a „kvalitatív forradalom” alapvetően pszichológiai beállítódása miatt — mindeddig nem hozták meg a várt eredményeket. Ugyanis sem az *észlelésföldrajz* (LYNCH, K. 1960, GOULD, P. 1965, RUHL, G. 1971, LEIMGRUBER, W. 1979), sem az *időszempontú földrajz* (KLINGBEIL, D. 1980, LENNTORP, B. 1979), sem pedig az *aktivitástér-kutatás* (HORTON, F. E.—REYNOLDS, D. R. 1971, KLINGBEIL, D. 1978, SCHAFER, F. 1985) nem tudott túllépni a pszichológia környezeti inger — magatartásbeli válasz sémáján.

Az észlelésföldrajz abból indul ki, hogy az egyén nem a valós térszerkezet, hanem annak benne élő subjektív képzete (mental map) alapján cselekszik a térben. A tér subjektív képzete azonban — az irányzat képviselői szerint — a környezeti információk csupán passzív befogadása révén jön létre. Az időszempontú földrajz ugyan az ember térbeli mozgását vizsgálja egy adott időegységben belül, de a környezet itt is csak az időben zajló mozgások kerete. Az aktivitástér-kutatás pedig programja szerint akciók és reakciók egységében szemlélné az embert, mégis a térbeli aktivitás ebben az esetben sem több a térbeli feltételekhez való passzív alkalmazkodásnál.

Mivel ezek az irányzatok nem tudták meghaladni a pszichológiai inger válasz modell korlátait, ezért a szociálgeográfia a hetvenes évek végén ismét a szociológia felé fordult. A *döntésorientált földrajz* (JANELLE, D. G.—MILLWARD, H. A. 1976, KRETMAYR, E. 1979) már szakít a passzív emberképpel. Elsősorban arra a kérdésre keresi a választ, hogy miként dönt az egyén a különböző térbeli alternatívák között. Igazán jelentős eredmények azonban eddig csak a helyi hatalmi elit kommunális politikával kapcsolatos döntéseinek vizsgálatakor születtek. Ugyancsak a szociológiára támaszkodik a *cselekvésorientált szociálgeográfia* (WERLEN, B. 1986), amely már az emberi célok kialakulásának folyamatát bevonja a térbeli viselkedés kutatásába. Ez az irányzat viszont annyira új, hogy eddig csupán elméleti téziseket adott, empirikus kutatások még nem voltak.

Bár a „müncheni koncepció” óta fellépő irányzatok jelentős sikereket hoztak, mégis sajátos *zsákutcába vitték a szociálgeográfiát*. Ugyanis éppen a szociálgeográfia alapproblémaiban nem történt haladás. Ezek a módszertani megújulások egyrészt nem adtak az ember térbeli viselkedéséről az empirikus kutatásokban is jól használható modelleket, másrészt pedig megrekedtek a statisztikai csoportképzés szintjén. Így a nyolcvanas évek közepére világossá vált, hogy a továbblépéshez nem elegendő a „kvalitatív geográfia” áramlatainak integrálása. Ehhez az elméleti alapok önálló újragondolására van szükség.

II.

Hazánkban a szociálgeográfia kifejezés először nyomtatásban a hetvenes évek elején jelent meg LETTRICH EDIT és WALLNER ERNŐ vitájában (LETTRICH E. 1970, 1972, WALLNER, E. 1971, 1973). Ugy tűnt ekkor, a magyar geográfia kész arra, hogy hazánkban is elinduljanak a szociálgeográfiai kutatások. Hogy ez mégsem így történt, abban a geográfián kívül eső jelenségek éppúgy szerepet játszottak, mint a hazai földrajzkutatás jellegéből adódó problémák.

Magyarországon az ötvenes évek közepe óta a társadalmat az államnak alárendelő centralizált társadalomfejlesztési modell lebontásának korát, az azt felváltó „reform körüli huzavona szakaszait éljük” (GLATZ, F. 1986, p. 34). Ez a megtorpanásokkal és visszaesésekkel tarkított folyamat a hetvenes évek végére már jelentős eredményeket hozott az állam és a társadalom viszonyában. Amíg az ötvenes évekre „az élet minden területének szigorú állami irányítása, a civil társadalom csaknem teljes felszámolása” volt a jellemző, addig a hetvenes évek végén már „az egyéni és társadalmi cselekvés bizonyos mozgásterének kialakulása, a civil társadalom bizonyos elemeinek megjelenése, relatív autonómiák kialakulása” (HANKISS E. 1986, p. 55) volt megfigyelhető. A civil társadalom önartikulációs folyamata azonban a hetvenes évek végéig még nem vezetett el az állami fejlesztési monopólium rendszerének lazulásához. Éppen ezért *a geográfiát sem érte olyan kihívás, amely elméleti-módszertani megújulásra ösztönözte volna, akár a szociálgeográfia, akár más áramlat irányába.* A nyolcvanas években újabb lendületet kapott a civil társadalom önartikulációs folyamata. Ennek jelei az utóbbi években már a társadalmi tervezésben is megmutatkoznak: kialakulóban van az állam és a társadalom közötti párbeszédre építő tervezés rendszere. A legnagyobb változások előtt pedig a geográfia szempontjából legfontosabb terület, a településpolitika áll.

Napjainkra nyilvánvalóvá vált, hogy *a településpolitika hagyományos rendszere Magyarországon legitimációs válságba jutott.* A társadalom ugyanis ma már egyre kevésbé tolerálja a redisztributív szisztéma funkcionális zavaraiából származó feszültségeket. Ilyen feszültségforrás egyrészt az, hogy a településpolitika az elosztható és a települések fejlesztésében felhasználható javak körének beszűkülése miatt – egyre inkább a lakosságra hárítja át a településfejlesztés költségeit. Másrészt az, hogy a településpolitika számára kezelhetetlenné vált a hátrányos helyzetű területek problémája, éppen akkor, amikor a gazdasági struktúraváltás a jövőben újabb depressziós területek kialakulásával fenyeget (CSÉFALVAY Z.–PERGER É.–POMÁZI I. 1986). Harmadrészt pedig azt tolerálja egyre nehezebben a társadalom, hogy a tervező közigazgatás még a rendelkezésre álló szerény erőforrások hatékony felhasználását sem tudja biztosítani.

Az ily módon kialakult válsághelyzetben a településpolitika előtt négy alternatíva áll. *Az első alternatíva* szerint a településpolitika felvállalja a területi problémákat, és semmit sem változtat jelenlegi rendszerén. Ez a megoldás elvileg keresztülvihető, valójában mégis járhatatlan út. Járhatatlan, mert a településpolitika jelenlegi rendszerének változatlan fennmaradása csak tovább élezné a meglévő feszültségeket, azaz még jobban elmélyítené saját legitimációs válságát.

A második alternatíva az, amikor a településpolitika – még szintén a redisztri-

búciós szisztémán belül maradván – lakossági „lojalitást biztosító stratégiák és technikák” alkalmazásával növeli gyakorlatának demokratizmusát. Ennek a tervezésben való „szimbolikus részvétel”, az információk egy részébe történő beavatás, a „lakossági érzékenység szondázása éppúgy eszköze lehet, mint a „felülről történő rábírás” (PAPP ZS. 1986). A hazai gyakorlatban azonban jobbra csak akkor vetődik fel ilyen eszközök bevetésének szükségessége, amikor a tervező közigazgatás funkcionális zavarai már akut hiányhelyzeteket teremtettek.

A harmadik alternatíva az, amikor a településpolitika – még mindig az újraelosztási rendszer keretei között maradván – reformokat vezet be saját működésének demokratizálása érdekében. DIENEL, P. C. (1974) szerint a tervező közigazgatás három módszert – területi reform, funkcionális reform, közigazgatási reform – alkalmazhat e cél elérésére. A területi reform kisebb közigazgatási egységek kialakításától, a funkcionális reform a döntési jogkörök decentralizálásától, a közigazgatási reform pedig a közigazgatás belső ügymenetének átszervezésétől, hatékonyságának növelésétől várja a tervező közigazgatás gyakorlatának demokratizálódását. Úgy tűnik, hogy a magyar településpolitika ma közel hasonló reformoktól várja problémái megoldását.

A *negyedik alternatíva* pedig az, amikor a településpolitika jelenlegi gyakorlatának alapjait számolja fel, azaz a redisztributív szisztéma fokozatos lebontásával az újraelosztási és az önfinanszírozó rendszer egyfajta egyensúlyát teremti meg. Ez utóbbi változást tekinthetjük a településpolitika *valódi reformjának*. Nemcsak azért, mert lényegi átalakulást hozna a településpolitikában, hanem azért is, mert szervesen kapcsolódna az általános gazdasági-társadalmi reformprogramokhoz. A mostanában oly bőven termő reformirodalom a gazdasági reform alapvető lényegét többnyire a magyar gazdaságnak a tervgazdaságtól a piaci gazdálkodás, az első gazdaságtól a második gazdaság, a normatív szabályozástól az önszabályozás, a bürokratikus koordinációtól a piaci koordináció felé való elmozdulásban jelöli meg (BRÓDY A. 1983, KORNAI J. 1983, GÁBOR R. I. 1986). Az elmozdulás mértékét illetően a gazdasági reformelképzelések mára már kinőtték a – hetvenes években még meglévő – piaci illúziókat, s általában a két szerveződési típus közötti helyes kompromisszum kialakítását tüntetik fel a reform fő céljának. A politikai intézményrendszer reformját érintő elképzelések pedig kiemelten kezelik a helyi autonómiák, önszerveződések szerepének növelését, aminek egyik alapfeltétele a redisztribúciós szisztéma leépítése.

Természetesen a második és a harmadik alternatíva is tartalmazza bizonyos mértékben a valódi reform egyes elemeit, mindenekelőtt a társadalmi nyilvánosság kiszélesítését. A valódi reformot az különbözteti meg alapvetően a második és a harmadik alternatívától, hogy amíg azokban az *állampolgár* továbbra is a *gondoskodás tárgya*, addig a valódi reformban az állampolgár a *cselekvés alanya*.

Ma még nem látható világosan, hogy a mostani változások a településpolitika átalakulásának melyik típusához vezetnek. Az azonban nyilvánvaló, hogy – az első alternatíva kivételével – mindegyik új elvárásokat támaszt a geográfiával szemben. *Olyan geográfiát kívánnak, amely valamennyi döntéshozói szinten – a lakosság aktív részvételével – hozott térreleváns döntések szakszerűségét biztosítja. Olyan geográfiát, amely már nemcsak a tervező közigazgatás, hanem a tervezésbe bevont lakossági csoportok érdekeit is szolgálja.*

Úgy tűnik, hogy ez a kihívás kissé felkészületlenül érte a magyar geográfiát.

Egyfelől az elmúlt időszakban nem hozott létre olyan önálló elméleti bázist, amely továbbfejlesztve, az új igények értelmezésére és megválaszolására alkalmassá tennék. Másfelől pedig, mintha elvesztette volna tájékozódóképességét a geográfia nemzetközi áramlatai között. Külsőségeiben – a matematikai-statisztikai módszerek széles körű, és gyakran öncélú használatában – megjelent ugyan nálunk is a „kvantitatív geográfia”, de az elméleti konzekvenciák már határainkon kívül maradtak. A „kvalitatív geográfia” irányzatainak még ez a sors sem jutott, csupán irodalomismertetések szintjén bukkannak fel néha a hazai szakirodalomban.

E két jelenség – az önálló elméleti törekvések elhanyagolása, valamint a külföldi teoretikus eredmények adaptálásának hiánya – együttesen oda vezetett, hogy mára a hazai geográfia átfogó elmélet nélkül maradt. Bár egyes jelenségek – például a településszerkezet változása, az urbanizáció, a migráció – leírása használ egyfajta fogalmi hálót, de a geográfia tárgyára, céljára és módszereire vonatkozó konzisztens fogalmi struktúrája nincsen. Márpedig féltő, hogy az elméleti alapok egzakt meghatározásának hiányában a geográfia – mint minden tudomány, amely az elméletnélküliség útjára lép – önkényessé, öncélúvá, társadalmilag értéktelenné válhat.

A magyar geográfiában jelenleg – elmélet híján – *egy kutatási módszer tölt be kvázi-elmélet funkciót.* E módszer szerint a kutatók egyes mutatók (a népesség demográfiai, társadalmi szerkezete, a települések infrastrukturális felszereltsége, a gazdasági egységek termelési eredményei stb.) alapján településrészek, települések vagy településcsoportok között *térbeli különbségeket* tárnak fel. A regionális diszparitás diagnózisa aztán többnyire terápiával, településpolitikai vagy gazdaságpolitikai stratégiák megfogalmazásával párosul. Ezek a terápiák természetesen csak a módszer logikáját követhetik, azaz a területi aránytalanság helyébe területi kiegyenlítődést javallanak.

Ez a modell, és az általa elérhető eredmények messzemenően kielégítik az erőforrások területi újraelosztását vezérlő tervező közigazgatás igényeit. Ez ugyanis, elvileg a területi differenciálódás figyelembevételével alakítja ki fejlesztési rangsorait. A tervező közigazgatáshoz kötődik jelenleg a magyar geográfia még akkor is, ha az arányosabb térszerkezet kívánalma mögött többnyire a gazdaság decentralizálásának, az életkörülményben mutatkozó egyenlőtlenségek felszámolásának tiszteletre méltó szándéka áll. Természetesen szükséges, hogy ezek a térbeli egyenlőtlenségek lazuljanak, de egy kiegyenlítettebb térszerkezet önmagában még nem oldja meg ezeket a problémákat. Különösen akkor nem, ha az arányosabb térszerkezetet – a lakosság aktív kontrollja nélkül – egy szűkkörű döntéshozó csoport alakítja ki.

Ahhoz, hogy a hazai geográfia ne csupán a tervező közigazgatás folytonosan hullámzó önkorrekciójának legitimálójá, hanem a tervező közigazgatás és a lakosság közötti párbeszédre épülő tervezés eszköze legyen, mindenekelőtt ezt a kutatási sémát kell meghaladnia. A szociálgeográfia eredményeivel és útvesztőivel ehhez az elméleti munkához nyújthat fontos adalékot.

JEGYZETEK

1. Az alábbi tanulmányban – az egyszerűbb szóhasználat érdekében – a geográfia fogalma alatt a földrajz mindazon ágait értem, amelyek nem a természeti környezettel foglalkoznak.
2. A szociálgeográfia „müncheni iskolájának” részletesebb ismertetését ld. LETTRICH E. 1972 és CSÉFALVAY Z. 1986.

IRODALOM

- BARTELS, D. 1969: Theoretische Geographie. — *Geographische Zeitschrift* 2, pp. 132–144.
- BECK, G. 1981: Zur Theorie der Verhaltensgeographie. — *Geographica Helvetica* 4, pp. 155–166.
- BIRKENHAUER, J. 1974: Die Daseinfunktionen und die Frage einer „curricularen Plattform“ für das Schulfach Geographie. — *Geographische Rundschau* 12, pp. 499–503.
- BRÓDY A. 1983: A gazdasági mechanizmus bírálatának három hulláma. — *Közgazdasági Szemle* 7–8, pp. 802–807.
- CHORLEY, R. J.—HAGGETT, P. 1967: *Models in Geography*. — Methuen et Co., London.
- CSÉFALVAY Z. 1986: Szociológia + Geográfia = Szociálgeográfia? — avagy egy új határtudomány múltja és jelene. — *Társadalomkutatás* 3–4, pp. 145–154.
- CSÉFALVAY Z.—PERGER É.—POMÁZI I. 1986: Túl kis lyuk ez ahhoz...? — *Mozgó Világ* 7, pp. 86–94.
- DIENEL, P. C. 1974: Das Problem der Bürgerbeteiligung an Landesplanung und Raumordnung. — *Raumforschung und Raumordnung* 1, pp. 7–17.
- DUNCAN, S. S. 1981: *Qualitative Change in Human Geography*. Pergamon Press, Oxford.
- GÁBOR R. I. 1986: Reformok, második gazdaság, „államszocializmus“. — *Valóság* 7, pp. 32–48.
- GIESE, E. 1980: Entwicklung und Forschungsstand der „Quantitativen Geographie“ im deutschsprachigen Bereich. — *Geographische Zeitschrift* 4, pp. 256–283.
- GLATZ F. 1986: Régi és új utak. — *História* 5–6, pp. 34–36.
- GOULD, P. 1965: On mental maps. — in: DOWNS, R.—STEA, D.: *Image and environment*. Chicago, pp. 182–220.
- HAGGETT, P. 1965: *Locational Analysis in Human Geography*. — Edward Arnold, London.
- HANKISS E. 1986: *Diagnózisok 2*. — Magvető Kiadó, Budapest.
- HORTON, F. E.—REYNOLDS, D. R. 1971: Effects of urban spatial structure on individual behavior. — *Economic Geography* 1, pp. 36–48.
- JANELLE, D. G.—MILLWARD, H. A. 1976: Locational conflict patterns and urban ecological structure. — *Tijdschrift voor economische en sociale geographie* 2, pp. 102–113.
- KLINGBELL, D. 1978: Aktionsraume im Verdichtungsraum. — Michael Lassleben, Kallmünz/Regensburg, *Müncher Geographische Hefte* 41.
- KLINGBEIL, D. 1980: Zeit als Prozess und Ressource in der Sozialwissenschaftlichen Humangeographie — *Geographische Zeitschrift* 1, pp. 1–32.
- KNIGGE, R. 1972: Demokratisierung von Planungsprozessen. — *Soziala Welt* 4, pp. 459–481.
- KORNAI J. 1983: Bürokratikus és piaci koordináció. — *Közgazdasági Szemle* 9, pp. 1025–1038.
- KRETMAYR, E. 1979: *Karlsfeld. Strukturbild einer Stadt-Rand-Gemeinde*. Lehrstuhl Wirtschaftsgeographie und Regionalplanung Universität Bayreuth, Bayreuth, *Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung* 1.
- LEIMGRUBER, W. 1979: Die Perzeption als Arbeitsgebiet in der Humangeographie. — *Geographica Helvetica* 4, pp. 119–132.
- LENG, G. 1973: Zur „Münchner“ Konzeption der Sozialgeographie. — *Geographische Zeitschrift* 2, pp. 121–134.
- LENNTORP, B. 1979: Das PESAPS-Modell: seine theoretische Grundlegung im Rahmen des zeitgeographischen Ansatzes und Anwendungsmöglichkeiten. — *Geographische Zeitschrift* 4, pp. 336–353.
- LETTRICH, E. 1970: Tihany szociálgeográfiai képe. In.: *Tihany. Magyarázó a Balaton környéke 1: 10 000-es építésföldtani térképsorozathoz*. MÁFI, Budapest, pp. 96–102.
- LETTRICH E. 1972: Helyzetkép a szociálgeográfia mai állásáról. — *Földrajzi Értesítő* 2–3, pp. 359–366.
- LYNCH, K. 1960: *The Image of the City*. — MIT-Press/Harvard University.
- MAIER, J. et al 1977: *Sozialgeographie*. — Westermann, Braunschweig.
- MAIER, J. et al 1978: *Sozialgeographie*. Zum Diskussionsbeitrag von E. Wirth in der *Geographischen Zeitschrift* 1977. — *Geographische Zeitschrift* 4, pp. 262–275.
- PAPP ZS. 1986: Adalékok a tervezés demokratikus legitimációjához. — *Kézirat*.
- PAPP ZS. 1987: Jön a bal? — *Kritika* 1, pp. 3–7.

- RUHL, G. 1971: Das Image von München als Faktor für den Zuzug. Michael Lassleben, Kallmünz/Regensburg, Müncher Geographische Hefte 35.
- RUPPERT, K.—SCHAFFER, F. 1969: Zur Konzeption der Sozialgeographie. — Geographische Rundschau 6, pp. 205—214.
- RUPPERT, K.—SCHAFFER, F. 1974: Zu G. Lengs Kritik an der „Münchner“ Konzeption der Sozialgeographie. — Geographische Zeitschrift 2, pp. 114—118.
- SCHAFFER, F. 1968: Prozesshafte Perspektiven sozialgeographischer Stadtforschung — erläutert am Beispiel von Mobilitäterscheinungen. In.: RUPPERT, K.: Zum Standort der Sozialgeographie. Michael Lassleben, Kallmünz/Regensburg, Müncher Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie 4, pp. 185—207.
- SCHAFFER, F. 1985: Die Sozialgeographie des Aktionsraumes. Zu Theorie, Empirie und Nutzanwendung. — In.: GÜTTLER, H.: Aktionsraum und Bevölkerungsverhalten am Grosstadtrand — Fallstudie Friedberg — Bayern. — Universität Augsburg, Augsburg, Angewandte Sozialgeographie 11, pp. 1—9.
- SCHÄFFERS, B. 1974: Zur Genesis und zum Stellenwert von Partizipationsförderung im Infrastrukturbereich. — Raumforschung und Raumordnung 1, pp. 1—6.
- THOMALE, E. 1978: Entwicklung und Stagnation in der Sozialgeographie. — Die Erde 1, pp. 81—91.
- WALLNER, E. 1971: Községszintű településföldrajzi vizsgálatok módszertani, szociálgeográfiai és alkalmazott földrajzi problémái. — Földrajzi Közlemények 3, pp. 355—367.
- WALLNER, E. 1973: Néhány kiegészítés falvaink szociálgeográfiai vizsgálatának kérdéséhez. — Földrajzi Értesítő 2—3, pp. 311—319.
- WELEN, B. 1986: Thesen zur handlungstheoretischen Neuorientierung sozialgeographischer Forschung. — Geographica Helvetica 2, pp. 67—76.
- WIESSNER, R. 1978: Verhaltensorientierte Geographie. Die angelsächsische behavioral geography und ihre sozialgeographischen Ansätze. — Geographische Rundschau 11, pp. 420—426.
- WIRTH, E. 1977: Die deutsche Sozialgeographie und ihre theoretischen Konzeption und ihrem Verhältnis zur Soziologie und Geographie des Menschen. — Geographische Zeitschrift 3, pp. 161—187.
- WIRTH, E. 1981: Kritische Anmerkungen zu den Wahrnehmungszentrierforschungsansätzen in der Geographie. — Geographische Zeitschrift 3, pp. 161—198.